

21. Держархів Черкаської обл., ф. 898, оп. 1, спр. 1, 119 арк.

Одержано редакцією 24.02.2014

Прийнято до публікації 15.05.2014

Аннотация. Резник Ю. Н. Организация и деятельность земской почты Правобережья второй половины XIX – начала XX вв. В статье на основе источниковой и историографической базы проанализированы особенности организации земской почты на территории Правобережной Украины. Автор охарактеризовал реформы, которые предшествовали созданию земской почты; проследил особенности работы земской почты, ее обслуживания; рассмотрел технологию печатания почтовых марок, способы перевозки почты почтовыми трактами.

Ключевые слова: земская почта, земство, земская марка, почтовая связь

Summary. Riznik Y. The Organization and activities of the local mail right Bank of the second half of XIX – beginning of XX century. The article is based on the basis of the sources and historiography base analyzes the peculiarities of organization of the Zemski mail on the territory of right-Bank Ukraine. The author analyzed the work of researchers regarding this topic. Described the historical conditions and the reforms that preceded the creation of the Zemski mail. It is shown the first attempts of Zemstvo mail work at Zemski courts and district police headquarters. The researcher followed the peculiarities of the work of the Zemski mail, maintenance, and services which it has given to the rural population. It was also monitored the system of postal charges, the technology of printing of postage stamps, ways of transportation of mail by mail paths. They throw light upon the activity of Zemski posts on the example of Kyiv, Podil and Volyn provinces. The author summarized and showed that the process of creating the local mail in the Ukrainian provinces stretched for half a century. The author came to the conclusion that the main merit of the Zemski mail is that it connected the village with the outside world, providing services of forwarding of postal correspondence, money, and services of Telegraph and telephone communication.

Key words: Zemstvo post, Zemstvo, Zemski mark, postal communication

УДК 930.1(477)«18/поч.19»:061.2

О. З. Силка

ДЖЕРЕЛЬНА ОСНОВА ІСТОРІЇ ПОЗАМІСЬКИХ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ (кінець XIX – початок XX ст.)

У статті частково аналізується джерельна база історії громадських статутних об'єднань, виникнення та діяльність яких відбувалися у волосних центрах та у селах двох лівобережних губерній України – Чернігівській і Полтавській. Розглядаються основні блоки документів – матеріали нормативно-правового походження, матеріали діловиробництва громадських об'єднань, їхні періодичні видання, матеріали земських органів влади, статистико-довідникові матеріали та місцева періодична преса.

Ключові слова: джерела, джерельна база, громадянське суспільство

Постановка проблеми. У сучасних умовах визначення ціннісно-орієнтованих векторів розвитку українського суспільства, в умовах формування моделей взаємовідносин між органами влади та громадянами країни, на увагу дослідників заслуговує досвід їхньої самоорганізації в межах статутних товариств, який мав місце у період кінця XIX – початку XX ст. Простір сучасного громадянського суспільства включає в себе функціонування системи різнопланових громадських об'єднань, діяльність яких повинна відбуватися з урахуванням досвіду минулого. Сьогодні в Україні переважна більшість громадських товариств діє на міському територіальному рівні, сільський же громадський актив у своїх виявах залишається майже осторонь зазначених процесів. Між тим, в умовах формування громадянського суспільства кінця XIX – початку XX ст. у волосних центрах та селах Лівобережної України відбувався процес самоорганізації найбільш свідомих громадян у рамках громадських товариств. Дослідження процесів виникнення та розгортання їхньої діяльності дає певні підстави стверджувати про формування мережі позаміських громадських об'єднань, до складу якої входили сільськогосподарські товариства, пожежні товариства та дружини, товариства тверезості, товариства благоустрою, товариства допомоги нужденним учням та осередки Імператорських Російських товариств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наголосимо, що в історичній науці дослідники вже звертали увагу на вивчення джерельної бази зазначених товариств, проте їхня увага була зосереджена або на одному із типів громадських об'єднань, або на історії конкретної статутної організації. Увесь спектр неміських громадських товариств у визначених територіальних та хронологічних межах ще не був об'єктом уваги істориків. Серед авторів «Вісника Черкаського університету», дослідження яких частково стосувалися характеристики документальної бази визначеної проблематики, виділяємо публікації І. В. Довжук [1] та А. В. Риженко [2].

Мета. Охарактеризувати потенціал писемних матеріалів, які відносяться до групи джерел з історії містечкових та сільських громадських статутних об'єднань Лівобережної України кінця XIX – початку XX ст.

Виклад основного матеріалу. Вагоме значення для встановлення законодавчого поля, в якому діяли сільські громадські об'єднання, має *група нормативно-правових документів*. До неї ми відносимо законодавчі акти Російської імперії, постанови відповідних міністерств та відомств, рішення губернських та повітових земських органів влади, а також положення основного правового документу, на підставі якого відбувалася діяльність громадської організації – «Статуту». Ця група джерел є об'єктивною та змістовною, її зміст відображає офіційну точку зору на відповідні досліджувані питання.

Державне правове регулювання діяльності громадських об'єднань в Російській імперії умовно можна поділити на два періоди: до та після 4 березня 1906 р. – часу прийняття «Тимчасових правил про товариства і союзи». Російська дослідниця А. С. Туманова визначила їх, як «перший та єдиний у дореволюційній Росії консолідований законодавчий акт, що регламентував заснування і діяльність громадських організацій» [3, 198]. Опускаючи чималий перелік законодавчих норм, зазначимо, що у 1912 р. відомим російським педагогом та бібліографом В. І. Чарнолузьким був укладений систематичний збірник законів, циркулярів та підзаконних актів, які регламентували правове поле діяльності різних типів товариств та спілок [4]. Зміст тієї частини збірника, який стосується регламентації сільських громадських товариств майже повністю забезпечує дослідників джерельним матеріалом групи офіційних нормативно-правових документів.

Кінець XIX ст. для дослідження громадських товариств ознаменувався появою низки рекомендованих текстів «Статутів» для різних типів об'єднань. Факт реєстрації нового товариства на підставі норм того чи іншого «Нормального статуту» надає можливість сучасним дослідникам чітко кваліфікувати його тип, а отже, і виявити повний спектр сільських статутних товариств у відповідних географічних межах.

Таким чином, спираючись на тексти «Статутів» сільських громадських товариств, ми визначили типи об'єднань громадян, які і стали предметом нашого дослідження. Отже, для сільськогосподарських товариств обов'язковими до виконання були норми «Нормального статуту для місцевих сільськогосподарських товариств» від 29 лютого 1898 р. Зазначимо, що текст «Статуту» тих товариств, діяльність яких оформилась до 1906 р., затверджувався керівник міністерства державного майна, а після 1906 р. – губернатор. Сільські добровільні пожежні дружини та товариства функціонували у відповідності до положень «Нормального статуту сільських пожежних дружин» від 23 січня 1896 р. та «Правил про запровадження у дію нормального статуту сільських пожежних дружин» від 5 серпня 1897 р. До 1906 р. правом надання дозволу на початок діяльності пожежного об'єднання володів міністр внутрішніх справ. Стосовно законодавчого поля, в межах якого діяли громадські осередки зазначеного виду, українська дослідниця Л. В. Баличева зазначила наступне: «У другій половині XIX ст. завершується оформлення організаційної структури добровільних пожежних об'єднань, однак їхня законодавча основа не була відпрацьована ще і на початку XX ст.» [5, 37]. «Статуту» місцевих, як правило волосних, товариств допомоги учням майже завжди повторювали положення «Нормального статуту товариств допомоги матеріально незабезпеченим учням» від 27 листопада 1897 р., реєстрацію яких до 1906 р. проводив міністр внутрішніх справ. Для товариств благоустрою, благодійних товариств та цивільних товариств тверезості не було вироблено єдиних зразків «Статутів». Дякуючи цій інформації, ми маємо низку фактів виявів свідомої громадської ініціативи щодо оформлення статутних організацій, з метою вирішення тих окремих місцевих проблем, які знаходились на різних рівнях вирішення і в різних площинах суспільного життя. Сільські осередки (окружні правління та відділи) «Імператорського Російського товариства порятунку на водах»

та «Імператорського Російського товариства Червоного Хреста» функціонували у відповідності до засад «Статуту» материнської організації. Періодичні зміни у основному документі безпосередньо приймалися до виконання у всіх структурних підрозділах та відділеннях зазначених товариств.

На підставі опрацьованих текстів «Статутів» досліджуваних товариств, які були затверджені урядом або місцевою владою, нам вдалося систематизувати відомості за наступними критеріями: назва організації, її мета, район та напрями діяльності; імена, по-батькові, прізвища та місце проживання засновників організації; механізм вступу до Товариства та припинення членства; розмір членських внесків та процедура їхньої сплати; склад правління, механізм його утворення, питання, які входять до кола його розгляду; час та процедура скликання загальних зборів членів Товариства, питання їхнього розгляду; механізм введення звітної документації та механізм зміни положень статуту.

Глибоке опрацювання даної групи джерел дозволяє досліднику зрозуміти основні тенденції політики держави стосовно добровільних статутних організацій, у т. ч. й стосовно тих, які діяли у сільській місцевості.

Окрему групу джерел становлять *матеріали діловиробництва громадських товариств*. До цієї групи ми відносимо «Отчеты» та «Протоколы», які характеризуються значними кількісними показниками збережених примірників. Як було зазначено вище, усі громадські статутні товариства, у т. ч. містечкові, волосні та сільські, функціонували у відповідності до чинних законів Російської імперії й зобов'язувалися дотримуватися норм свого основного нормативно-правового документу «Статуту». Відповідно до нього, річний звіт (за звітний рік роботи) Товариства, який був прийнятий і затверджений загальними зборами членів об'єднання, в обов'язковому порядку надався (у 2-х екземплярах) місцевому губернатору. Наприклад, благодійні товариства, добровільні пожежні дружини та товариства, які були підзвітні міністерству внутрішніх справ, «обязаны непосредственно или чрез губернаторов доставлять начальнику главного управления по делам местного хозяйства, подробные отчеты о действиях своих по предмету благотворительности, капиталах, доходах, имуществе, заведениях и призреваемых в оных» [4, 12]; на сільськогосподарські товариства, які номінально знаходились у безпосередній звітності Департаменту землеробства Головного управління землеустрою та землеробства, розповсюджувалася норма «доставлять годовые свои отчеты, по утверждению их собранием, без всякого промедления. При этом, если означенные отчеты обществами издаются в печатном (или гектографированном) виде, то желательно иметь эти отчеты в числе, примерно, 5–6 экземпляров, на предмет распределения между теми отделениями департамента, коих касаются предметы деятельности общества» [4, 102]; товариства допомоги матеріально незабезпеченим учням, підзвітні міністерству народної освіти мали надавати більшу кількість звітної документації: «Подробные годовые отчеты о суммах и деятельности общества по утверждении их общим собранием, представляются ежегодно в двух экземплярах: один для местного губернатора, и другой чрез него в министерство внутренних дел. В то же министерство и тем же порядком представляется пять печатных экземпляров «Устава» Общества. Независимо от сего в министерство равным образом, чрез губернатора представляется по установленной форме краткая выборка из годовых отчетов Общества. Отчеты представляются, кроме того в министерство народного просвещения, чрез попечителя учебного округа» [6, 14–15]; товариства благоустрою та товариства тверезості зобов'язувались «ежегодный отчет Правления, по утверждению его общим собранием, предоставляют господину губернатору в двух экземплярах» [7, 22]; Осередки загальноросійських громадських статутних об'єднань також повинні були щорічно надавати звіти про свою діяльність до відповідного окружного правління, а останнє – спрямовувати інформацію по округу до правління Товариства.

Як засвідчило опрацювання даної групи джерел, річні «Звіти» та «Протоколи засідань» досліджуваних громадських товариств, у переважній більшості випадків, є єдиним джерелом інформації; за своїм фактологічним змістом (напрями діяльності, чисельність, фінансовий стан, склад керівних органів, проведені заходи) вони не можуть бути порівняні з жодним іншим джерелом; товариства не мали ніяких причин на «прикрашання» ситуації у своїх «Звітах», оскільки воно – «прикрашання» – не впливало на функціонування організації. Єдиний виняток, на який дослідникам варто звернути увагу, це «Звіти» тих громадських об'єднань, які отримували матеріальну допомогу у вигляді субсидій та позик від дер-

жавних або земських органів влади. Оскільки сам факт грошової підтримки, не говорячи про її розмір, залежав від безумовно «позитивної динаміки у діяльності» об'єднання, останні могли дещо перебільшувати свої досягнуті результати. Але, як правило, грошову допомогу отримували чисельно великі та активні об'єднання, діяльність яких висвітлювалася і у місцевій пресі, і потрапляла на шпальти спеціалізованих загальноросійських часописів. Співставлення та аналіз таких матеріалів засвідчив наявність достовірної інформації у «Звітах» та «Протоколах» досліджуваних позаміських статутних товариств.

Окремий пласт джерел становить *група періодичних друкованих видань громадських товариств*. Принагідно наголосимо, що крім матеріалів, розміщених на шпальтах досліджуваних видань, ми, без сумніву, зараховуємо до групи історіографічних здобутків дорядняського періоду.

Як засвідчили опрацювання та аналіз даної групи джерел, у двох лівобережних губерніях дозволити собі друкувати періодичні видання мали змогу лише сільськогосподарські товариства губерньського та повітового типу. Це – «Хуторянин», «Журналы Полтавского сельскохозяиственного общества», «Труды Полтавского общества сельского хозяйства по аграрному вопросу» (м. Полтава), «Селянин» (м. Чернігів), «Вестник Золотоношского сельскохозяиственного общества» (м. Золотоноша), «Константиноградские сельскохозяиственные известия» та «Журналы Константиноградского сельскохозяиственного общества» (м. Костянтиноград), «Лохвицкое слово» (м. Лохвиця), «Ромен» (м. Ромни), «Вестник Хорольского общества сельского хозяйства», «Труды Хорольского общества сельского хозяйства» (м. Хорош), «Справочный листок Кременчугского отдела Полтавского Общества сельского хозяйства» (з 1904 р. – «Справочный листок Кременчугского сельскохозяиственного общества», м. Кременчуг), «Труд» (м. Зеньков) та «Нежинец» (м. Ніжин). Отже, у 15 повітових центрах Полтавської губернії функціонували 14 сільськогосподарських товариств, 7 з яких друкували власні часописи; у 15 повітових центрах Чернігівської губернії у різний час діяли 12 повітових сільськогосподарських товариств, з яких лише Чернігівське друкувало сільськогосподарський часопис «Селянин» та Ніжинське – газету «Неженець».

Друковані часописи загальноімперських громадських об'єднань, діяльність осередків яких зафіксована на досліджуваній території, представлені «Журналом Спасания на водах» та «Вестником Красного Креста». Інформація про функціонування українських пожежних товариств та дружин, з кінця XIX ст. періодично потрапляла до часопису Російського пожежного товариства «Пожарное дело».

Вивчення змісту зазначених видань засвідчило їхню важливість для дослідження питань функціонування позаміських статутних громадських товариств на території Лівобережжя.

Чи не найбільший комплекс документальних матеріалів міститься у наступній виділеній нами джерельній групі – *друковані видання земських органів влади*. Відповідно до законодавства, земства зобов'язані були друкувати усі матеріали своїх чергових та позачергових засідань. На сторінках «Отчетов», «Постановлений», «Смет доходов и расходов», «Журналов заседаний» земських повітових управ та загальних зборів земських повітових гласних відображались дискусії, підготовчі матеріали відповідних комісій, друкувалося листування із громадськими товариствами, розподілення земських фінансових потоків тощо. Усі земські збірники характеризуються наявністю важливого для розуміння явища громадського руху статистичних матеріалів. Їхній зміст дозволяє з'ясувати чисельність та локалізацію громадських сільських об'єднань у межах відповідних повітів, а також ступінь та напрями взаємодії земства із тим чи іншим громадським товариством.

Інформативною насиченістю виділяється наступна складова джерельної основи нашого дослідження – *група статистичних та довідникових матеріалів*. До складу цієї групи джерел ми залучаємо видання, які містять в собі відомості довідникового характеру та окремі статистичні дані. Увесь комплекс джерел даної групи ми умовно поділяємо на кілька рівнів – загальноімперський, губерньський та повітовий, зважаючи на рівень збору та аналізу інформації. Для прикладу відзначимо наступні видання: «Алфавит губерний, уездов и волостей», «Списки сельскохозяиственных обществ», «Списки местностей», «Подворно-хозяиственные земские переписи», «Адрес-календари», «Справочные книги», «Памятные книги» тощо.

У цій же групі ми окремо виділяємо низку сучасних науково-допоміжних бібліографічних покажчиків, зміст яких дозволяє суттєво розширити діапазон знань про діяльність досліджуваних громадських товариств та спрямовує наукові пошуки дослідників у відповідних

напрямках. Це «Українська сільськогосподарська книга (з фондів ЦНСГБ УААН)», «Періодичні та продовжувальні видання з агрономії на Полтавщині», «Фонд видань, випущених у XIX ст. з сільськогосподарської тематики ДНСГБ НААН, включених до державного реєстру наукових об'єктів, що становлять національне надбання (1802–1900)», «Зведений каталог-довідник місцевих періодичних видань 1839–1917 рр.», наявних у фондах Чернігівської ОУНБ ім. В. Г. Короленка, Чернігівського державного історичного музею, Державного архіву Чернігівської області», «Періодичні видання Чернігівської єпархії» тощо.

Сукупно дана група джерел суттєво доповнює кількісно-статистичну складову у вивченні питань функціонування сільських громадських товариств та є, у окремих нечисельних випадках, єдиним свідченням якщо не діяльності, то, принаймні, реєстрації статутного об'єднання громадян.

Найбільш об'ємним джерелом інформації у процесі наукового дослідження є *група матеріалів місцевої (регіональної) періодики*. Завдання науковця, у його ідеальному виконанні, щодо опрацювання даної групи джерельного матеріалу, полягає в аналізі, систематизації та залученні до дослідження регіональних матеріалів у повному обсязі. Тобто, важливим є використання інформації не лише із газет та журналів загальноукраїнського та загальногубернського рівнів, а й повітового. Інша справа, що не кожен повіт досліджуваних губерній до 1917 р. так і не спромігся започаткувати процес місцевого періодичного друку. До того ж, не забуваймо і про сучасний стан збереження комплектів місцевої періодики періоду кінця XIX – початку XX ст. Повні комплекти цих видань є відсутніми, а наявні примірники є бібліографічною рідкістю. У когорті опрацьованих примірників місцевого періодичного друку відзначимо «Прилукский голос», «Золотоношский голос», «Нежинский голос», «Газета Гадячского земства» та інші. Факт відсутності інформації з відповідних газетних та журнальних екземплярів компенсується матеріалами зі збереженого губернського та єпархіального друку – «Полтавские агрономические известия», «Черниговская земская неделя», «Земский сборник Черниговской губернии», «Полтавские епархиальные ведомости», «Черниговские епархиальные известия» тощо. Тут же наголосимо на важливості використання україномовного періодичного друку, поява якого відноситься до досліджуваних нами хронологічного періоду – «Село», «Хлібороб», «Рілля», «Сплотчина», «Українське бджільництво» тощо.

Регіональний друк, як складова джерельної бази у питанні дослідження історії позаміських громадських товариств, є унікальним збірником інформації різнопланового характеру (відомості про реєстрацію товариств, заплановані та проведені заходи товариств, свідчення сучасників про роботу товариств тощо).

Висновки. В цілому, джерельна база дослідження відзначається широтою та різноплановістю, що дозволяє здійснити аналіз процесів виникнення та діяльності позаміських громадських статутних об'єднань в умовах формування елементів громадського суспільства в Російській імперії на матеріалах українського лівобережжя. Разом з тим, відзначаємо, що введений на сьогодні джерельний матеріал не характеризується своєю вичерпністю, існують великі прогалини у забезпеченні досліджень історії конкретних регіональних громадських об'єднань. Є випадки, коли ми можемо лише опосередковано стверджувати про існування тієї чи іншої сільської організації. Саме тому перспективним є збільшення обсягу першоджерел з удосконаленням їхнього аналізу для забезпечення об'єктивних історичних досліджень.

У подальшому вважаємо за потрібне зосередити увагу на ще кількох групах джерельного матеріалу, які є обов'язковими для залучення у вивченні явища українських громадських товариств, – це матеріали поліційного нагляду за діяльністю та складом відповідних громад і свідчення безпосередніх учасників досліджуваних процесів.

Список використаної літератури

1. Довжук І. В. Науково-технічні товариства Півдня України (кінець XIX – початок XX ст.): виникнення та перший досвід діяльності / І. В. Довжук // Вісник Черкаського університету. Сер. Історичні науки. – Черкаси, 2003. – Вип. 50. – С. 72–75.
2. Риженко А. В. Діяльність в Україні наукових природничих товариств другої половини XIX – початку XX ст. / А. В. Риженко // Вісник Черкаського університету. Сер. Педагогічні науки. – Черкаси, 2005. – Вип. 64. – С. 86–90.
3. Туманова А. С. Деятельность Министерства юстиции России по разработке законодательства об обще-

- ствах и союзах в начале XX века / А. С. Туманова // Известия высших учебных заведений. Правоведение. – 2002. – № 6. – С. 191–198.
4. Справочная книжка об обществах и союзах / сост. В. И. Чарнолуский. – С.Пб. : тип. Б. В. Вольфа, 1912. – 158 с.
  5. Баличева Л. В. Створення та діяльність добровільних пожежних товариств на Україні в XIX ст. / Л. В. Баличева // Проблемы пожарной безопасности. Вип. 16. – Х., 2003. – С. 35–38.
  6. Устав Почепского общества вспомоществования нуждающимся учащимся м. Почеп. – Почеп : тип. Мееровича, 1910. – 16 с.
  7. Устав общества домовладельцев для благоустройства Алексеевского поселка Черниговской губ, Конопского уезда. – К. : скоропеч. У. Л. Бейлина, 1910. – 23 с.

Одержано редакцією 25.02.2014

Прийнято до публікації 15.05.2014

Аннотация. *Сылка О. З. Источниковая основа истории внегородских общественных объединений Левобережной Украины (конец XIX – начало XX в.). В статье частично анализируется источниковая база истории общественных уставных объединений, возникновение и деятельность которых зафиксированы в рамках волостных центров и селах двух левобережных украинских губерний – Черниговской и Полтавской. Рассматриваются основные блоки документов – материалы нормативно-правового происхождения, материалы делопроизводства общественных объединений, периодические издания общественных объединений, материалы земских органов власти, статистико-справочные материалы и местная пресса.*

Ключевые слова: *источники, источниковая база, гражданское общество*

Summary. *Sylka O. Z. Source history-based non-urban public organizations Left bank of Ukraine (late 19th – early 20th centuries). The article partly analyzes the source base of the history of public organizations, the emergence and activities of which took place in the township centers and villages in the two provinces of the left bank of Ukraine – Chernihiv and Poltava. According to the content of the basic legal document of a company – «the Charter», the researcher focuses attention on these types of small towns and rural associations – agricultural companies, fire companies and vigilantes, charities, societies of beautification, society of financially needy students and branches or divisions of the Russian Imperial fire Society and the Red Cross. In the present study examines the main power source documents – materials of legal origin, materials of business productive associations, newspapers, associations, materials of county authorities, statistical directories, local materials and periodicals. It is emphasized that in general studies, source base notes latitude and diversity that allows for the analysis of processes of emergence and activity of non-urban social-public organizations in the emerging elements of civil society. However, it noted that introduced today the source material is not characterized by its completeness, there are large gaps in the provision of Historical Research specific regional associations.*

Key words: *source, source base, civil society*

УДК 94(477)«1914/1916»:669

Л. І. Синявська

РОЗВИТОК МЕТАЛУРГІЙНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ СХОДУ ТА ПІВДНЯ УКРАЇНИ У 1914–1916 рр.

У статті визначено особливості розвитку металургійної промисловості Сходу та Півдня України під час Першої світової війни. Проаналізовано вплив революційних перетворень на організацію роботи промислових підприємств галузі. Визначено зв'язок між темпами роботи металургійної промисловості і діяльністю підприємств з виготовлення зброї та військового спорядження.

Ключові слова: *Перша світова війна, державне регулювання економіки, військова промисловість, металургійна промисловість, фінанси, кредит*

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Під час Першої світової війни, яка отримала неофіційну назву «війна моторів», величезне значення мав розвиток металургійної промисловості. Окремі проблеми діяльності металургійних підприємств України в роки Першої світової війни у своїх працях розглядали О. Реєнт, О. Сердюк, Т. Кітаніна, М. Гринчак, В. Дякін, П. Волобуєв, Б. Авілов, Ю. Афонін, В. Полікарпов, Е. Тері, які зосередили увагу на аналізі відповідних кількісних показників, а також на визначенні причин скорочення виробництва. У той же час